

Millingerwaard, na 20 jaar natuurontwikkeling

foto Hans van den Bos

Excursiegroep op Millingerduin.

In 1993 startten WNF en Staatsbosbeheer met natuurontwikkeling in de Millingerwaard. Nu, 20 jaar later, is er alom tevredenheid over de, soms spectaculaire, resultaten. Wie durft nog te beweren dat er in Nederland geen ruimte is voor spontane natuur? Wie denkt nog dat veiligheid, recreatie en natuur niet samen kunnen gaan? Op een feestelijke bijeenkomst werden behaalde successen aangestipt, maar vooral werd vooruitgekeken naar de toekomst van het Nederlandse riviereengebied. Er staat de komende jaren namelijk veel te gebeuren. Niet iedereen is gerust op een goede afloop.

Feestje

Van een onbekende uiterwaard is de Millingerwaard geworden tot een van Nederlands mooiste en bekendste natuurgebieden en tot een invloedrijke inspiratiebron. Alle redenen voor een feestje meenden de betrokken organisaties. Na een publieksdag volgde op 10 september een inhoudelijke bijeenkomst voor personen die door hun werk te maken hebben met de ontwikkelingen in de Millingerwaard. Onder de bijna 80 aanwezigen waren veel mensen uit de groene sector, daarnaast delfstofwinners en -gebruikers, adviesbureaus, onderzoekers en beleid. Vooruitlopend op de lezingen verdwenen veel gasten eerst voor een excursie in het veld, georganiseerd door het OBN-deskundigteam Rivierenlandschap.

Millingerwaard nog niet klaar

Aan de rand van een ontgroning laat René Tak (DLG) zien wat bedoeld wordt met reliëfvolgend ontkleien: door de klei af te graven tot op de zandige ondergrond wordt het oude patroon van geulen en zandruigen blootgelegd. Dit is een prachtige basis voor natuurontwikkeling.

De Millingerwaard staat aan de vooravond van een zeer ingrijpend inrichtingsproject. Met het oog op de stijgende waterstanden is rivierverruiming noodzakelijk. Door het graven van een uitgestrekt geulenpatroon krijgt de Waal meer ruimte. Op de plek waar we nu staan komt de hoofdgeul van wel honderd meter breed, verderop gaat die over in ondiepe vingervormige kwelgeulen. Dit levert een waterstandsverlaging op van

9 centimeter. Een drempel in de geul voorkomt dat het gebied bij lage rivierstanden droog valt. Bij de herinrichting is naast veiligheid natuur een belangrijk doel. Door de ingreep wordt de kenmerkende riviernatuur aanzienlijk versterkt, ook de recreant profiteert. Volgens Tak zal de vaste bezoeker wel moeten wennen aan de nieuwe routestructuur. Want er gaat veel veranderen! Half november gaat de schop in de grond.

Naast klei wordt ook zand afgevoerd. Dat is nodig voor de vereiste ruimte en het maakt de natuur betaalbaar. De ontgronder krijgt tot 2020 de tijd om het materiaal af te voeren; dat is beter voor de markt.

Verderop staan we stil bij een prachtige ondiepe plas met helder water en veel rondsnoerende libellen, dit is het broedgebied van een kleine kolonie zwarte sterns. Ook hier zal worden gegraven. Het moet leiden tot meer ruimte voor deze door Europa zwaar beschermde vogel.

Cypreswolfsmelk

In alle opzichten afwijkend van de rest van de uiterwaard toont zich het Millingerduin. Vanaf de top van dit uitgestrekte rivierduin kijken we neer op de Waal en het brede goudgele zandstrand.

Hier begon het 20 jaar geleden, met de aankoop van een maïsakker, waar de rivierbeheerder na elk hoogwater het afgezette zand verwijderde. Het al lang niet meer getemde duin heeft inmiddels veel reliëf en een gevarieerde begroeiing. Het zijn vooral gespecialiseerde stroomdalplanten die hier groeien, stevige planten die goed tegen droogte en hitte kunnen, vertelt secretaris van het OBN-deskundigenteam Anne Reichgelt, zoals cypreswolfsmelk en kruisdistel. Ondanks de begrazing groeit een deel van het duin langzaam dicht, maar een enkel hoogwater kan deze situatie weer snel veranderen. Hier staat ook het handjevol zwarte populieren waarvan het nageslacht het hele benedenstroomse gebied gekoloniseerd heeft – tot de Maasvlakte aan toe. De zeldzaamheid en de bijzondere ecologische kwaliteit van dit hooggelegen gebied maken het extra belangrijk een goede afweging te maken tussen natuur en veiligheid is de conclusie van het excursiegroepje.

Beverburcht

Op de terugweg willen we natuurlijk nog wel wat van de bever zien. De ingebrachte knager is hier inmiddels volledig ingeburgerd en niet meer weg te denken uit het gebied. Vlak boven Kekerdome duiken we een oud tichelgatencomplex in, met grillige wilgen en smalle glibberige dijkes. Beversporen te over: omgeknagde bomen (plaatselijk lijkt het wel een goed onderhouden vriend), langs het water dunne takjes waar de bever de bast vanaf gegeten heeft, uitgesleten beverpaadjes op de kaden. We zien zelfs een forse beverburcht. Het nachtdier zelf zien we niet. Ook niet de zwarte ooievaar en de visarend die zich gisteren nog aan het feestpubliek toonden, maar we noteerden wel een flits van een ijsvogel.

foto Hans van den Bos

Smart Rivers

Het succes van de Millingerwaard en het brede draagvlak onder het herinrichtingsplan betekent niet dat bij rivierverruiming veiligheid en natuurkwaliteit altijd gelijk op gaan. Een aantal organisaties – waaronder kennisnetwerk OBN – maakt zich zorgen of bij de werkzaamheden in het rivierengebied wel de juiste keuzes worden gemaakt, of de natuurkwaliteit wel voldoende bewaakt wordt. Zij hebben zich verenigd in kennisplatform Smart Rivers dat zich vandaag voor het eerst presenteert. Dit is actueel omdat het rijks Deltaprogramma momenteel een nieuwe ronde hoogwaterprojecten voorbereidt.

Rivierdeskundige Bart Peters motiveert namens het kennisplatform waarom Smart Rivers nodig is. Hij pleit er voor om door te gaan met werken in de uiterwaarden, zoals in de Millingerwaard. “Maar we beginnen wel tegen een natuurlijke grens aan te lopen. Waar ligt de limiet van de waterhoeveelheid die de rivier tussen de winterdijken moet kunnen afvoeren? Is dat bij 18.000 m³, of al eerder? Moeten we misschien toch serieus gaan denken over dijkverlegging of zelfs dijkverhoging? Wat kan de natuur aan, wat is economisch haalbaar en wat is nog duurzaam? En met welke ruimtelijke kwaliteit zijn we tevreden?”

Deze vragen waren volgens Peters voor een aantal organisaties de reden om dit kennisplatform op te tuigen, en om samenwerking te zoeken met provincies, Deltaprogramma en andere organisaties die betrokken zijn bij de uitvoering van de Deltawet.

DNA van de rivier

“Hoogwaterveiligheid kunnen we goed in getallen vatten”, vervolgt hij, “maar hoe ziet kwaliteit eruit?” Dat is volgens Peters moeilijker te omschrijven. “Toch zijn we best in staat om samen met de adviesbureaus, instituten en het bedrijfsleven een definitie van kwaliteit te geven. We hebben de afgelopen twintig jaar veel terreinen ingericht en een schat aan ervaring opgedaan. We weten ook dat die kwaliteit niet vanzelf komt: je moet er aan werken, het vraagt in elke fase van een project aandacht om het niet te laten wegvloeien.”

Eén constante komt volgens hem steeds weer terug bij succesvolle uitgevoerde rivierprojecten, zoals de Millingerwaard: de aangelegde structuren passen bij de rivier. Het past bij de plek en het brengt iets terug dat er lang niet meer was. Peters “We noemen die eigenheid het DNA van het riviertraject. Het model dat succesvol is voor dit deel van de Waal kunnen we niet op de IJssel plakken, en omgekeerd. De Waal is bij uitstek een zandrivier, met grote stromende geulen. Daar kunnen we, blijkt uit onze doorrekening, nog zeker 50% van de toekomstige opgave met hoogwatermaatregelen in de uiterwaard realiseren. Dat kan en past bij wat de rivier van nature aan structuren heeft.”

Hij geeft nog een voorbeeld: in de randen van het terraslandschap van de Zandmaas in Noord-Limburg horen geulen die met helder grondwater worden gevoed; daar passen geen grote stromende geulen, zoals in de Waal. Elk riviertraject vraagt om zijn eigen aanpak, is dan ook zijn conclusie.

Fundament

Smart Rivers heeft een stevig fundament gelegd voor de discussie over kwaliteit: voor een tiental riviertrajecten is uitgewerkt welke aanpak en welke ontwerpprincipes passen bij het DNA van het desbetreffende gebied. Dit is doorgerekend en in posters gepresenteerd. (Zie www.smartrivers.nl). Peters roept de aanwezigen op om de door Smart Rivers verzamelde kennis te gebruiken en daarnaast ook actief nieuwe kennis aan te dragen. Hij hoopt op een door alle partijen actief gebruikt kennisplatform. Daar wordt het rivierengebied alleen maar mooier van. [HvdB]

OBN-rapport Fauna in rivierengebied

Tijdens deze leerzame middag, met nog veel meer interessante sprekers, ontving Lilian van den Aarsen, directeur Deltaprogramma Rivieren, het OBN-rapport ‘Fauna in Rivierengebied’ uit handen van onderzoeker Marieke de Lange (WUR). Het gaat over kansen en knelpunten, en bevat veel aanbevelingen hoe het rivierengebied aantrekkelijker gemaakt kan worden voor dieren. (Zie ook OBN-nieuwsbrief 2012-2). In reactie zei Van den Aarsen het belangrijk te vinden dat er meer praktische kennis beschikbaar komt over dieren en hun habitats. Ze zegde toe dit rapport graag onder de aandacht brengen van provincies en waterschappen die in de regio met de rivieren bezig gaan.

foto Jap Smits

Akker met rogge en vlasbekje (daarachter braakliggende akker) op Strabrechtse Heide.

Akkers voor een intact heidelandschap

In een tijd dat het beheer van heide alsmaar extensiever en grootschaliger lijkt te worden valt een pleidooi voor heideakkers extra op. Met akkertjes herstel je de nutriëntenbalans en wint het heidelandschap aan biodiversiteit, motiveren de onderzoekers. Vooral vogels en ongewervelden worden aangetrokken. Beheerders reageren voorzichtig positief tot enthousiast.

Onderzoekers van Stichting Bargerveen, onderzoekscentrum B-Ware en Alterra publiceerden een OBN-rapport over het heidelandschap met daarin concrete aanbevelingen voor inrichting en beheer van zogenaamde heideakkers. Hiertoe deden zij veldonderzoek in een aantal heidegebieden, aan vogels, insecten, planten en bodemchemie. De basisgedachte van de onderzoekers is dat het voor een intact heidelandschap noodzakelijk is dat de oorspronkelijke koppeling tussen de arme heidegebieden en rijkere gronden weer wordt hersteld. Dat is goed voor de mineralenstromen, levert veel gradiënten en daarmee ook biodiversiteit. Herstel van de ruimtelijke koppeling met moderne landbouwgronden is een gepasseerd station, met de maïsteelt is teveel kapot gemaakt. De intensief beheerde landbouwpercelen zijn als een biologische woestijn. Toch kwam de inspiratiebron richting oplossing uit de landbouw: de keuterboer.

Sparren

Boswachter Jap Smits van Staatsbosbeheer heeft bij zijn werk op de Strabrechtse Heide altijd al veel

aandacht gehad voor de insectenfauna. Door zijn specifieke soortenkennis zag hij als geen ander de schrikbarende achteruitgang van de soorten op de heide. Als praktisch ingestelde beheerder kon hij niet lijdzaam toezien. Al een jaar of tien geleden begon hij met beheerexperimenten, ook met heideakkers. Zijn waarnemingen en experimenten leidden tot hypothesen en vragen die hij regelmatig met onderzoekers als Joost Vogels van Stichting Bargerveen besprak.

Smits: "Van sparren kwam wetenschappelijk onderzoek en zo kwamen we tot nieuw inzichten. Het onderzoek heeft ideeën van ons, over de zin van heideakkers, bevestigd. De wijze van akkeren hebben we door het onderzoek wat aangepast. We zijn er achter gekomen dat er vroeger zeker niet alleen mineralen van de heide afgehaald werden, er werd ook aangevoerd. Er is veel gerommeld in het heidelandschap! Wat we zeker weten is dat de nutriënten die achter bleven heel belangrijk waren voor de fauna."

Smits zegt door de nieuwe wetenschappelijke inzichten totaal anders tegen beheer van heide

aan te kijken. "Want nu weet ik een beetje hoe de processen in het heidelandschap lopen." Hij heeft er vertrouwen in dat het kleinschalige akkerbeheer een oplossing is om een aantal soorten in het terrein overeind te houden – voor korte termijn althans. "Hiermee kunnen we wat doen aan de verstoorde mineralenbalans, totdat we op grote schaal maatregelen kunnen nemen. Onlangs zijn we onderzoek gestart naar gebruik van steenmeel (een product van gemalen lava)."

Maatwerk

Een kant-en-klare-oplossing voor elk heideterrein kan Smits – van wie onlangs een boek over heidebeheer verscheen – niet geven. "Omdat elk terrein weer anders is. Ik kan wel vertellen wat wij in bepaalde situaties doen en wat het oplevert. Het kleinschalig akkeren, zoals wij dat doen op de droge dekzanden, kan ook voor andere gebieden een oplossing zijn. Maar het hoeft niet. Hier in de Kempen waren altijd keuterboertjes, dat is bijvoorbeeld in Dwingeloo veel minder."

Korhoenders

Ook de prille ervaringen die de beheerders van de Sallandse Heuvelrug hebben met heideakkers kregen aandacht in deze studie. Staatsbosbeheer begon vijf jaar geleden op wildakkers naast gras ook graan te verbouwen. "Dat was vooral om de korhoenders te helpen", vertelt boswachter Ton

Klomphaar. "Het leek ons goed om meer bloemplanten en insecten te hebben." Een paar jaar later is het aantal akkers uitgebreid: acht zijn het er nu. De beheerders hadden de nodige vragen: welk gewas kan je het beste gebruiken; wat is de ideale bemestingstoestand; wat zijn de effecten op de insectenfauna?

Klomphaar: "En natuurlijk wilden we weten wat die heideakkers doen in het systeem." Het contact met de onderzoekers was daarom zeer nuttig. "Zo constateerde Joost Vogels dat de akkers wat aan de rijke kant waren; ook heeft hij ons een ander haveras geadviseerd, evene."

Wat de beheerders op de Sallandse Heuvelrug nu met akkers doen, gaat over veel meer dan het korhoen, zegt Klomphaar. "We zijn de afgelopen 60 jaar vergeten hoe belangrijk die dynamische akkers geweest zijn voor het heidelandschap. We vonden de akkers niet meer nodig: het resultaat was de paarse heide, die we een beetje dood hebben geknuffeld. Alle goede heidegebieden die er vroeger waren: de vochtige heiden en de overgangen zijn ontgonnen. Alleen de armste gronden zijn nog natuur."

Volgens Klomphaar zijn die nieuwe inzichten van

foto Joost Vogels

Zoemertje in een schrale heideakker.

Joost Vogels en anderen nog geen gemeengoed onder beheerders. Al zijn ze onlangs op het heidesymposium positief ontvangen. Hijzelf is wel van plan om met de aanbevelingen uit het rapport het beheer aan te passen. "Dit jaar hebben we al de bemesting beperkt. We voelen er ook voor om tijdelijk te gaan akkeren op plekken op de heide waar vroeger akker was, en dit vervolgens deels braak te laten liggen, zoals Jap Smits op de Stra-brechtse Heide doet. Een stagiair heeft dit voor ons uitgezocht en locaties gevonden. Daar gaan we zeker iets mee doen."

Wildweides

Een ander gebied met akkers in het heidelandschap dat in deze studie is opgenomen is Het Nationale Park de Hoge Veluwe. Het gebied heeft

vele wildweides, die worden voor een deel nog actief beheerd. Er groeien breedbladige grassen, op enkele ook granen en soms kruiden als akkerdistel - speciaal voor de insecten. Deels zijn het relicten van wildweides, die na verloop van tijd versmelten met het omringende landschap.

Daarnaast is drie jaar geleden begonnen met het uitzaaien van ongeschoonde oude granen, als onderdeel van het herintroductieproject van de korhoenders. "Dat was op een stukje van enkele vierkante meters", vertelt hoofd bedrijfsvoering Jakob Leidekker. "Toen we daar een keer in augustus doorheen liepen zagen we zoveel zangvogels dat we direct constateerden dat deze maatregel veel effect heeft – nog los van de korhoenders. Toen hebben we besloten: we gaan meer akkertjes aanleggen. Daar hebben we geen wetenschappelijk onderzoek voor nodig."

Steenmeel

Gaat Leidekker wat doen met resultaten van dit OBN-rapport? "Dit jaar heb ik de ontwikkeling van de fauna op een van onze akkertjes laten volgen. Ik wacht eerst de resultaten daarvan af. Als wij zien dat ons beheer heel goed uitpakt voor de vlinders en vogels, dan zeggen we: prima, hiermee gaan we verder. Het chemische verhaal geloven we dan wel. We leggen de resultaten van beide studies naast elkaar en kijken of we verbanden vinden. Wellicht zien we dan toch nog aanleiding om zaken te verbeteren."

Los hiervan heeft De Hoge Veluwe een Life-project aangevraagd, over het verbinden van open terreinen en werken met steenmeel. "Mogelijk biedt dat een betere oplossing dan bekalking." Bij terreinbeheerders is een groeiende belangstelling hoe we de chemische bodemkwaliteit op een duurzame manier intact kunnen houden dan wel verbeteren, merkt hij. [HvdB]

Meer informatie: rapport OBN179-DZ
j.vogels@science.ru.nl

Meer lezen: Jap Smits en Jinze Noorddijk,
Heidebeheer, 2013. KNNV

Nieuwe rapporten

Begrazingsbeheer in relatie tot herstel van fauna in de duinen. **OBN163-DK**

Natuurontwikkeling van graslanden en moerassen in het zeekleigebied. **OBN172-LZ**

Herstel kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt - 2e fase. **OBN173-NZBE**

Ontwikkeling van droge heischrale graslanden in zandlandschap. **OBN176-DZ**

Herstellen van akkers als onderdeel van een intact heidelandschap. **OBN179-DZ**

Vegetatie-trends van N-depositie gevoelige duinhabitats op de Waddeneilanden **OBN180-DK**

- Rapporten kunt u gratis bestellen via info@bosschap.nl onder vermelding van de rapportcode.
- De OBN-rapporten zijn bovendien als pdf te downloaden van www.natuurkennis.nl. Op deze website vindt u daarnaast informatie over de uitvoering van beheermaatregelen in de diverse landschappen.
- Praktische beheervragen kunt u stellen op www.wikinatuurbeheer.nl – een team van beheerders en onderzoekers reageert op uw vragen.
- Op www.natuurportal.nl vindt u een krachtige zoekmachine om specifiek op natuuronderwerpen te zoeken.

Veldwerkplaatsen

Dit najaar is er een uitgebreide keuze aan veldwerkplaatsen. Onder andere:

- 22 oktober: integratie natuur en erfgoed
- 30 oktober: rendabel particulier bosbeheer
- 12 november: archeologie en beekherstel

Meer informatie over deze en nog veel meer veldwerkplaatsen vindt u op de agenda van www.veldwerkplaatsen.nl

colofon

De **o+bn** nieuwsbrief is een uitgave van het Bosschap. Een pdf-versie vindt u op www.natuurkennis.nl.

Redactie

Hans van den Bos, Anne Reichgelt, Wim Wiersinga

Redactie-adres

Bosschap
Postbus 65, 3970 AB Driebergen
info@bosschap.nl

Lay-out

Aukje Gorter grafisch ontwerper

Druk

Senefeleder Misset, Doetinchem